

AZƏRBAYCAN DİLİ

(dövlət dili)

Proqram fənn kurikulumu üzrə təlim nəticələrinə uyğun olaraq V-XI sinif dərslikləri əsasında hazırlanmışdır.

İmtahanda fənn kurikulumunun Azərbaycan dili (dövlət dili) fənni üçün müəyyən etdiyi 4 (“**Dinləyib-anlama**”, “**Danışma**”, “**Oxu**”, “**Yazı**”) məzmun xəttinə aid alt standartların hamısı üzrə bilik və bacarıqların yoxlanılması mümkün deyil. Bəzi alt standartların tələblərinin yoxlanılması üçün müəyyən vasitələr tələb edildiyindən onlarla bağlı tapşırıqlardan istifadə olunması məqsəduyğun hesab edilmir.

İmtahanda məzmun standartlarının təlim nəticələrində nəzərdə tutulmuş tətbiqetmə, tədqiqetmə, əlaqələndirmə, uyğunluğu müəyyənətmə, fərqləndirmə, fikrini sxemlər, cədvəllərlə ifadəetmə, mühakiməyürütmə, əsaslandırma bacarıqlarının sistemli şəkildə nümayiş etdirilməsi tələb olunur.

Proqram 3 (“**Dinləyib-anlama**”, “**Oxu**”, “**Yazı**”) məzmun xətti üzrə alt standartların yoxlanılması və qiymətləndirilməsi üçün verilmiş materialları əhatə edir.

“**Oxu**” məzmun xətti ilə bağlı, əsasən, aşağıdakılara uyğun bilik və bacarıqlar nümayiş etdirilməlidir: məndəki sözləri orfoepik qaydalara uyğun oxumaq, məndəki əsas fikrə uyğun fakt və hadisələri müəyyənəlmə, məndəki əsas nitq hissələrini qrammatik mənasına görə izah etmək, mətnin tərkib hissələrini (giriş, əsas hissə, nəticə) müəyyənəlmə, məndəki söz və ifadələrin mənasını sintaktik vəzifəsinə görə dəqiqləşdirmə, məndəki fikirlərə münasibət bildirmə, məndəki söz və ifadələrin kontekstə uyğun mənasını izah etmək, məqsəd və intonasiyaya görə cümlələrin növünü müəyyən etmək, məndəki söz və ifadələri üslubi xüsusiyyətlərinə görə fərqləndirmə, məndəki söz və ifadələri üslubi xüsusiyyətlərinə görə izah etmək.

“**Yazı**” məzmun xətti üzrə, əsasən, aşağıdakılara uyğun bilik və bacarıqlar nümayiş etdirilməlidir: topladığı fakt və məlumatlara əsasən plan tərtib etmək, sait və samitlərin, mürəkkəb sözlərin yazılış qaydalarına, cümlənin sonunda və dialoqlarda durğu işarələri qaydalarına əməl etmək, mətnin hissələri arasında əlaqələri müəyyənəlmə, əsas nitq hissələri ilə bağlı yazılış və durğu işarələri qaydalarına əməl etmək, nümunələrdən istifadə etməklə fikirlərini əsaslandırmaq, nitq hissələri ilə bağlı yazılış və durğu işarələri qaydalarına əməl etmək, həmcins üzlər, əlavələr, xitab və ara sözlərlə bağlı durğu işarələri

qaydalarına əməl etmək, məntiqi ardıcılığı gözləməklə özünün və başqasının yazısını təkmilləşdirmə, mürəkkəb cümlədə, vasitəsiz nitqdə durğu işarələrindən istifadə etmək, üslubi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla mətni təkmilləşdirmə, üslubi çalarlarından asılı olaraq sözləri böyük və kiçik hərflərlə yazmaq, durğu işarələri qaydalarına əməl etmək.

“**Dinləyib-anlama**” məzmun xətti üzrə, əsasən, aşağıdakılara uyğun bilik və bacarıqlar nümayiş etdirilməlidir: dinlənən məndəki əsas fikri müəyyənəlmə, əsas fakt və hadisələri seçmə, qruplaşdırmaq və ümumiləşdirmə, fikrin məntiqi ardıcılığını müəyyənəlmə, dinlənən mətnin məzmununu şərh etmək, buradakı fikirlərlə bağlı mühakimə yürütmə.

Azərbaycan dili (dövlət dili) fənni üzrə təhsil proqramında (kurikulumunda) “**Dil qaydaları**” məzmun xətti nəzərdə tutulmasa da, “**Oxu**” və “**Yazı**” məzmun xətlərinə aid alt standartlar içərisində dil qaydaları ilə bağlı tələblər də öz əksini tapmışdır. Dil qaydaları üzrə, əsasən, aşağıdakılarla bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirilməlidir:

Fonetika. Saitlərin növləri. Bəzi saitlərin uzun tələffüzü. Qoşasaitli sözlərin yazılışı və tələffüzü. Bəzi sözlərdə “o” saitinin [a] kimi tələffüz edilməsi. Bir qrup qoşasaitli sözlərin tələffüzündə [y] səsinin artırılması. Ahəng qanunu. Sözdə qalın və incə saitlərin bir-birini izləməsi. Vurğu. Samitlərin növləri. Qoşasamitli sözlərin yazılışı və tələffüzü. Qoşa “tt”, “pp”, “kk”, “qq” ilə yazılan sözlərin tələffüzü. Qoşa “yy” ilə yazılan bəzi sözlərin tələffüzü. Qoşa “ll”, “zz”, “ss” və s. ilə yazılan sözlərin tələffüzü. Söz sonundakı “q”, “k” samitlərinin tələffüzü. Sonu “m”, “n” ilə bitən sözlərə artırılan “-dan” şəkilçisinin yazılışı və tələffüzü. Sözü fonetik xüsusiyyətləri.

Leksika. Sözü leksik mənası. Sözü həqiqi və məcazi mənası. Çoxmənalı sözlər. Omonimlər. Sinonimlər. Antonimlər. Frazoloji birləşmələr.

Sözü tərkibi. Kök və şəkilçi. Sözü tərkib hissələri. Leksik və qrammatik şəkilçilər. Şəkilçilərin yazılışı.

Söz yaradıcılığı. Sözü quruluşca növləri. Sadə, düzəlmə, mürəkkəb sözlər. Mürəkkəb sözlərin yazılışı. Eyniköklü sözlər.

Morfologiya: Əsas və köməkçi nitq hissələri.

İsim, onun əşyanın (varlıqların) adını bildirməsi. Tək və cəm isimlər. Ümumi və xüsusi isimlər. Xüsusi

isimlərin böyük hərflə yazılması. Bəzi xüsusi isimlərin dırnaq içərisində yazılması. İsmnin halları. Saitlə başlayan şəkilçinin təsirindən söz sonundakı “q” samitinin “ğ” samitinə, “k” samitinin “y” samitinə keçməsi. İsmnin mənsubiyyətə görə dəyişməsi. İsmnin şəxsə görə dəyişməsi.

Sifət, onun əşyaya aid əlamət və keyfiyyət bildirməsi. Sifətin işlənmə yeri. Sifətin mənacə növləri. Keyfiyyət bildirən sifətlər. Əlamət bildirən sifətlər. Sifətlərin yazılışı.

Say, onun əşya ilə bağlı miqdar və sıra bildirməsi. Sayın mənacə növləri: miqdar və sıra sayları. Miqdar saylarının növləri: müəyyən miqdar sayları, qeyri-müəyyən miqdar sayları, kəsr sayları.

Əvəzlik, onun əsas nitq hissələrinin yerində işlənməsi. Əvəzliyin məna növləri. Şəxs əvəzlilikləri. “O” və “bu” əvəzliliklərindən sonra vergülün işlədilməsi.

Zərf, onun hərəkətlə bağlı olması. Zərfin mənacə növləri. Tərzi-hərəkət zərfləri. Zaman zərfləri. Yer zərfləri. Kəmiyyət zərfləri.

Feil, onun əşyanın hərəkətini bildirməsi. Feilin zamanları. Keçmiş zaman. İndiki zaman. Gələcək zaman. Təsdiq və inkar feillər. Feilin şəxsə görə dəyişməsi.

Köməkçi nitq hissələri.

Qoşma köməkçi nitq hissəsi kimi. Qoşmaların yazılışı.

Bağlayıcı cümlə üzvləri və cümlələr arasında əlaqə yaradan köməkçi nitq hissəsi kimi. Bağlayıcıların yazılışı və onlarla bağlı vergülün işlənməsi.

Ədat sözlərin və cümlələrin təsir gücünü artıran köməkçi nitq hissəsi kimi. Ədatların yazılışı.

Modal sözlər danışanın ifadə etdiyi fikrə münasibətini bildirən köməkçi nitq hissəsi kimi. Modal sözlərin cümlədə yeri, yazılışı və onlarla bağlı vergülün işlənməsi.

Nida hissə və həyəcan bildirən köməkçi nitq hissəsi kimi.

Sintaksis. Söz birləşməsi. Söz birləşməsinin növləri. İsmi birləşmələr. Feili birləşmələr.

Cümlə. Məqsəd və intonasiyaya görə cümlənin növləri: nəqli cümlə, sual cümləsi, əmr cümləsi, nida cümləsi.

Cümlə üzvləri. Mübtəda və xəbər cümlənin baş üzvləri kimi. Mübtədanın cümlədə yeri. Xəbər. Heç bir suala cavab verməyən *var*, *yox*, *lazım*, *mümkün* və s. sözlərin xəbər kimi işlənməsi. Mübtəda və xəbərin şəxsə və kəmiyyətə görə uzlaşması. Cümlənin ikinci dərəcəli üzvləri. Tamamlıq. Təyin. Zərflilik. Zərfliyin məna növləri.

Həmcins üzvlər. Həmcins üzvlərdə durğu işarələri.

Əlavələr (izahedici söz). Əlavələrdə durğu işarələri.

Məntiqi vurğu.

Qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə bağlı olmayan sözlər. Xitab və ara sözlər.

Cümlənin quruluşca növləri: Sadə və mürəkkəb cümlələr. Mürəkkəb cümlə. Tabesiz mürəkkəb cümlə. Tabesiz mürəkkəb cümlənin növləri. Tabeli mürəkkəb cümlə. Tabeli və tabesiz mürəkkəb cümlələrin bir-biri ilə müqayisəsi. Baş və budaq cümlə. Budaq cümləni baş cümləyə bağlayan vasitələr. Mürəkkəb cümlədə durğu işarələri.

Vasitəsiz nitq.

Vasitəli nitq.

Yazı və onun növləri.

Azərbaycan ədəbi dilinin normaları (fonetik, leksik, qrammatik normalar).

Üslubiyyət. Üslublar.

Bədii üslubun xüsusiyyətləri. Sözlün informativ və poetik funksiyası. Fərdi üslub. Bədii üslubda obrazlılığın yaradılması vasitələri (bədi təzad, ritorik sual, bədii xitab, bədii nümunələrdə ixtisarlər).

Elmi üslubun xüsusiyyətləri. Sözlün terminoloji funksiyası.

Publisistik üslubun xüsusiyyətləri.

Rəsmi-ışğuzar üslubun xüsusiyyətləri. Rəsmi sənədlər və işğuzar sənədlər.

Məişət üslubunun xüsusiyyətləri. Nitq etiketləri.

Qeyd: Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan dilinin orfoepiya normaları”nın təsdiq edilməsi haqqında 18 iyun 2021-ci il tarixli 175№-li qərarında əksini tapan bəzi qaydalar şagirdlərin keçmədikləri aşağı sinif dərslərində verildiyindən imtahanlarda bu mövzularla bağlı tapşırıqlardan istifadə edilməyəcək:

1. tərkibində *ae, ea, eə, əa, eo, üa, üə, au, ua, ue, uə* yanaşı saitlelərinin işləndiyi sözlərin tələffüzü ilə bağlı;
2. tərkibində *ov, öv* hərflər birləşmələri olan sözlərin tələffüzü ilə bağlı.

ƏSAS ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. S.Bektaş, Y.Abdullayeva, S.Əhmədova. “Azərbaycan dili”. 5-ci sinif, Bakı – 2020.
2. H.Q.Abdullayeva, İ.A.Əfəndiyeva, M.Ə.Ələsgərova. “Azərbaycan dili”. 6-cı sinif, Bakı – 2021.
3. S. Bektaş, Y. Abdullayeva. “Azərbaycan dili”. 6-cı sinif, Bakı – 2021.
4. S.Bektaş, Y.Abdullayeva. “Azərbaycan dili”. 7-ci sinif, Bakı – 2022.
5. S. Bektaş, Y. Abdullayeva. “Azərbaycan dili”. 8-ci sinif, Bakı – 2023.
6. S.Q.Bektaş, A.İsmaylova. “Azərbaycan dili”. 9-cu sinif, Bakı – 2020.
7. N.Cəfərov, S.Q.Bektaş, A.İsmaylova. “Azərbaycan dili”. 10-cu sinif, Bakı – 2022.
8. S.Q.Bektaş. “Azərbaycan dili”. 11-ci sinif, Bakı – 2023.

ƏLAVƏ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. *“Azərbaycan dili” (dövlət dili). Azərbaycan dili istisna olmaqla, tədris digər dillərdə olan ümumtəhsil müəssisələrinin şagirdləri, müəllimləri və Azərbaycan dili (dövlət dili) fənni üzrə imtahana hazırlaşanlar üçün vəsait. – Bakı, 2022*
2. *“Azərbaycan dili”. 5-11-ci siniflər üçün qiymətləndirmə tapşırıqları kitabçaları. “Abituriyent” jurnalının 1-ci nömrəsinin əlavəsi. – Bakı, 2023.*
3. *“Azərbaycan dili”. Test toplusu. “Abituriyent” jurnalının 1-ci nömrəsinin əlavəsi. – Bakı, 2023.*